

yetü'l-muhtâc ilâ menâsiki'l-hâc, el-Lûm'atü'l-celiyye fî ma'rifeti'n-niyye, el-Muharrer fî'l-fetvâ, Mişbâhu'l-mübtedî ve hidâyetü'l-muktedî (bu risâle ayrıca Muhammed Abdürrezzâk tarafından da neşredilmiştir, bk. bibl.), el-Mûcizü'l-hâvî li-tahrîri'l-fetvâ, Nebzetü'l-bâğî fîmâ lâ bûdde minhü min Âdâbi'd-dâ'i (bu eser 'Uddetü'd-dâ'i'nin muhtasarıdır). 4. 'Uddetü'd-dâ'i ve necâhu's-sâ'i. Dua âdâbıyla ilgili bir eserdir (Tahrân 1274/1857). 5. el-Fuşûl fî da'avât a'kâbe'l-ferâ'iz. Tabersî'nin Mekârimü'l-ahlâk'ı ile birlikte yayımlanmıştır (Tahrân 1314). 6. et-Taḥsîn fî şifâtî'l-ârifîn. Ahlâk ve tasavvufa dair olan bu eserde daha çok uzletten bahsedilmektedir (Tahrân 1314, Tabersî'nin Mekârimü'l-ahlâk adlı eseriyle birlikte; Tahrân 1316, Molla Sadra'nın el-Mebde' ve'l-me'âd adlı eseriyle birlikte; Kum 1406, Müşîrû'l-aḥzân ile birlikte). 7. et-Taḥrîr (el-Muharrer fî fikhî'l-İmâmiyye). Fıkha dair bir çalışmadır. 8. el-Halel fî's-şalât. Başta sehv olmak üzere namazı ihlâl eden hususlarla ilgilidir. 9. Cevâbâtü'l-mesâ'ili's-Şâmiyye es-Şâniyye. er-Resâ'ilü'l-aşr'da geçen Cevâbâtü'l-mesâ'ili's-Şâmiyye'nin ikincisidir. 10. Târîhu'l-e'imme. On iki imamla ilgilidir (eserlerinin geniş bir listesi ve yazma nüshaları için bk. Hüseyin Müderrisî Tabâtâbâî, s. 156-161; Muhammed Abdürrezzâk, IV/16 [1409], s. 654-659).

BİBLİYOGRAFYA :

Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseyinî), Necf-Bağdad 1385/1965, II, 21; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, Tahrân 1376 hş., I, 32; Abdullah Efendî el-İsfahânî, *Riḡâzû'l-'ulemâ' ve ḥiyâzû'l-fuzalâ'* (nşr. Ahmed Hüseyinî), Kum 1980, I, 64-66; VI, 31; Nâme-i Dânişperân-ı Nâşirî, Kum, ts. (Dârü'l-Fikr), I, 371-377; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, I, 71-76; Brockelmann, *GAL*, II, 213; *Suppl.*, II, 210; Abbas el-Kummî, *el-Fevâ'idü'l-Râzaviyye*, Tahrân 1327 hş., s. 33-35; a.m.f., *el-Künâ ve'l-ekbâr*, Beyrut 1983, I, 380-381; Tebrizî, *Reyḥânetü'l-edeb*, VIII, 145-147; Abdullah Mâmekânî, *Tenkiḥu'l-makâl*, Necf 1350, I, 92; A'yânü's-Şî'a, III, 147-148; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, s. 99, 102, 115, 302, 313, 315; A. J. Newman, *The Development and Political Significance of the Rationalist and Traditionalist Schools in Imâmi Shi'i History from the Third / Ninth to the Tenth / Sixteenth Century* (doktora tezi, 1986), University of California, s. 697-701; A. A. Sachedina, *The Just Ruler in Shi'ite Islam*, Oxford 1988, s. 18; Hüseyin Müderrisî Tabâtâbâî, *Mukaddime-i ber Fikh-i Şî'a* (trc. M. Âsaf Fikret), Meşhed 1989, s. 156-161; Muhammed Abdürrezzâk, "Mişbâhu'l-mübtedî ve hidâyetü'l-muktedî li'bn Fehd el-Ḥillî", *Türâşûnâ*, IV/16, Kum 1409, s. 645-661; Dihhudâ, *Lugatnâme*, II, 337; "İbn Fehd-i Ḥillî", *DMF*, I, 21; Hasan Ensârî, "İbn Fehd-i Ḥillî", *DMBİ*, IV, 431; Hüseyin Rûhânî, "İbn Fehd-i Ḥillî", *DMT*, I, 358; a.m.f., "et-Taḥsîn fî şifâtî'l-ârifîn", a.e., IV, 162; M. Salati, "Ebn Fahd Helli", *Elr*, VIII, 23.

MAZLUM UYAR

İBN FEHD, İzzeddin

(عز الدين ابن فهد)

Ebû Fâris (Ebû'l-Hayr)
İzzüddîn Abdülazîz b. Ömer
b. Muhammed (el-İzz b. en-Necm)
b. Fehd el-Hâşimî el-Mekkî eş-Şâfiî
(ö. 922/1516)

Tarihçi.

16 veya 26 Şevval 850 (4 veya 14 Ocak 1447) tarihinde Mekke'de doğdu; IX-X. (XV-XVI.) yüzyıllarda birçok âlim yetiştiren İbn Fehd ailesinden tarih ve hadis âlimi Necmeddin İbn Fehd'in oğludur. Kendisine doğumunda Ebû'l-Hayr Ali adı verilmiş, ancak o sırada Kahire'de olan babası geri döndüğünde gördüğü bir rüya üzerine bunu Ebû Fâris Abdülazîz ile değiştirmiştir; bu sebeple bazan Ebû'l-Hayr künyesiyle de anılır. İlk öğrenimine babasından ve dedesi Takıyyüddin İbn Fehd'den ders alarak başladı. Kur'an'ı, Nevevî'nin *Erba'în*'ini, İbnü'l-Mukrî el-Yemenî'nin *el-İrşâd*'ını, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini, İbn Hacer'in *Nuḥbetü'l-fiker*'ini ezberledi ve hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, nahiv okudu. Ebû'l-Feth el-Merâğî, İbnü'z-Zahîre, Burhânü'z-Zemzemî ve Medine tarihçisi Semhüdfi gibi çok sayıda âlimin öğrencisi oldu ve onlardan icâzet aldı (diğer hocaları için bk. *Gâyetü'l-merâm*, neşredenin girişi, I, 11-12). 870'te (1466) ilmini arttırmak amacıyla Medine'ye ve oradan Kahire'ye gitti. Ertesi yıl Suriye'ye geçerek Kudüs, Halep, Dimaşk, Hama, Ba'lebek, el-Halîl ve Gazze şehirlerini dolaştı; 875 (1470-71), 876, 884 (1479) ve 886 yıllarında da tekrar Kahire'ye gitti. 909'da (1503-1504) oğlu Muhibbüddin ile birlikte gittiği Medine'de bir süre kaldı. Bu seyahatleri sırasında Bukâî, İbn Hacer el-Askalanî, Şemseddin es-Sehâvî, Şeyhülislâm Zekerîyyâ el-Ensârî, Abdülhak es-Sinbâtî, Şemseddin Hattâb, Muhib el-Busrevî gibi âlimlerin ilim meclislerine devam ederek icâzet aldı. 917'de (1511) hâzinü'l-kütüb tayin edildi. Bu arada hadis, fıkıh ve Arapça dersleri de okutmuş, bu alanlarda üstat tanınarak birçok kişiye icâzet vermiştir. Ondan icâzet alanlar arasında Şam tarihçisi Muhammed b. Tolun da bulunmaktadır. 18 Cemâziyelâhîr 922'de (19 Temmuz 1516) Mekke'de vefat etti ve Mi'lât Kabristanı'na babasıyla dedesinin yanına gömüldü. 920 (1514) veya 921 yıllarında öldüğü de rivayet edilir. İlmî otoritesi ve hattatlığının yanında güzel ahlâkı, tevazu, derin anlayışı ve zekâsı ile de tanınmıştır. İlmî mirasını oğullarından Muhibbüddin Cârullah devralmıştır.

Eserleri. 1. Gâyetü'l-merâm bi-aḥbâri saltanatı'l-Beledi'l-ḥarâm. Mekke tarihile ilgili önemli kaynaklardan sayılan eser, fetihten itibaren 921 Recebine (Ağustos 1515) kadar burada görev yapan vali ve emîrlerin hayat hikâyesini anlatmaktadır. İbn Fehd bu eserini Şerîf Berekat b. Muhammed'e ithaf etmiş, mukaddimesinde onun hakkında uzun uzadıya övücü sözler söyledikten sonra 289 sayfa tutarında uzun bir tercüme-i hâlini vermiştir (III, 36-325). Muhammed Habîb el-Hile kitabın bütünüyle İbn Fehd'e ait olmadığını, babası Necmeddin b. Fehd'in *Buḡyetü'l-merâm bi-aḥbâri vülâti'l-Beledi'l-ḥarâm* adlı çalışmasından büyük ölçüde nakil yaptığını, hatta "buḡye" ve "vülât" kelimelerini "gâyet" ve "saltanat"a dönüştürerek eseri sahiplendiğini belirtmektedir (*et-Târîḥ ve'l-mü'erriḥûn bi-Mekke*, s. 175-177). Kitap, Feḥîm Muhammed Şeltût'un tahkikiyle Câmiatü Ümmi'l-kurâ Merkezü bahsi'l-ilmî ve İh-yâi't-türâsî'l-İslâmî tarafından üç cilt halinde kısa bir mukaddime ve ayrıntılı bir fihrist ilâvesiyle neşredilmiştir (Cidde-Kahire 1406-1409/1986-1989). 2. *Bülûḡu'l-kurâ fî zeyli İthâfî'l-verâ bi-aḥbâri ümmi'l-kurâ.* Babasına ait *İthâfî'l-verâ* adlı esere yazdığı zeyildir. İbn Fehd'in en önemli çalışması sayılan kitap babasının vefat tarihinden (Ramazan 885 / Kasım 1480) Rebîülâhîr 922'ye (1516) kadarki dönemi kapsamaktadır. Bilinen iki yazma nüshasından biri müellif hattından 1129 (1717) yılında istinsah edilmiş olup Mek-tebetü'l-Haremi'l-Mekkî'nin Tarih bölümündedir (numarasız). Abdüssettâr ed-Dihlevî tarafından 1924'te istinsah edilen diğer nüsha da aynı kütüphanede kayıtlıdır (Dihlevî, Tarih, nr. 1). Kitap Mekke'nin siyasî, içtimai, kültürel tarihi ve şeriflerin çeşitli devletlerle ilişkileri açısından önem taşımaktadır. Müellifin oğlu İbn Fehd Muhibbüddin bu esere *Neylû'l-münâ bi-zeyli Bülûḡi'l-kurâ li-tekmileti İthâfî'l-verâ* adlı bir zeyil yazmıştır. 3. *en-Nüzhetü's-seniyye fîmâ yuṭlabü min aḥbâri'l-mülûk ve ḥulefâ'i'd-diyârî'l-Mişriyye.* Eserin çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası vardır (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 224). 4. *Meşyehatü İbn Fehd el-Mekkî eş-Şâfiî.* Medine'deki Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan eser (nr. 68/231, 207 varak) İbn Fehd'in hocalarından okuduğu kitapların listesini vermektedir. Muhammed Habîb el-Hile eserin muhtevasıyla isminin uygun olmadığını söyler ve kitabın adını *Fehresü mer-*

İBN FEHD, İzzeddin

viyyâtî'l-İz b. Fehd şeklinde yazar (et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke, s. 177-178).

İbn Fehd'in kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Tertîbü taba-kâtî'l-kurrâ' li'z-Zehebî*, *et-Tergîb ve'l-ictihâd fi'l-bâ'is li-zevî'l-himemî'l-ul-yâ 'ale'l-cihâd*, *el-Hüccetü'd-dâmiğa li-ricâlî'l-fuşuşî'z-zâ'iga*, *Zirvetü'l-İz ve'l-mecd li-meşâyihî İbn Fehd*, *Rih-letü'l-İz b. Fehd*, *Mu'cemü şüyûhî İbrâhîm b. Muhammed et-Tarâblusî*, *Mu'cemü şüyûhî'l-İz b. Fehd*, *Nüzhetü'l-ebşâr limâ te'ellefe mine'l-efkâr*, *Nüzhetü zevî'l-ahlâm bi-aḥbârî'l-hu-ṭabâ' ve'l-e'imme ve kuḍâtî Beledî'l-ḥarâm*, *Tetmîmü meşyehâtî's-Şerîf es-Semhûdî* (Ġāyetü'l-merâm, neşredeninin girişi, I, 12-13; M. Habîb el-Hîle, s. 172-179).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fehd, *Ġāyetü'l-merâm* (nşr. Fehîm M. Şel-tût), Mekke 1406/1986, neşredeninin girişi, I, 7-20; Necmeddin İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyûh* (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Riyad 1982, neşredeninin girişi, s. 18-19; Sehâvî, *ed-Ḍav'ü'l-lâmi'*, IV, 224-226; V, 247; a.mlf., *et-Tuhfetü'l-laṭîfe fi târihi'l-Medîneti's-Şerîfe*, Kahire 1376, I, 8; Gazzî, *el-Ke-vâkibü's-sâ'ire*, I, 238-239; İbnü'l-İmâd, *Şeze-rât*, VIII, 100-102; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eşer*, I, 5; II, 457; Brockelmann, *GAL*, II, 224; *Suppl.*, II, 224; İzzâhu'l-meknûn, I, 283; II, 634, 639; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 583; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 149; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, V, 255; Nâsır er-Reşîd, "Benü Fehd: mü'errihû Mekke", *Bahşûn fi'n-nedveti'l-âlemiyeti'l-ulâ li-dirâ-sâtî târihi'l-Cezîretî'l-Arabiyye*, Riyad 1979, II, 74-76, 80-81; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fe-hâris*, I, 421; II, 619, 754-756, 911; Cezzâr, *Me-dâhîlû'l-mü'ellifîn*, III, 1179-1180; M. Habîb el-Hîle, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn bi-Mekke*, London 1994, s. 170-179; F. Rosenthal, "İbn Fahd", *El²* (İng.), III, 760.

SÂMÎ ES-SAKKÂR

İBN FEHD, Muhibbüddin
(محب الدين ابن فهد)

Ebü'l-Fazl Muhibbüddîn
Cârullâh Muhammed b. Abdil'azîz
b. Ömer el-Hâşimî el-Mekkî
(ö. 954/1547)

Tarihçi.

20 Receb 891'de (22 Temmuz 1486) Mekke'de doğdu ve orada büyüdü; Muhib Ebü'l-Fazl adıyla da bilinir. Küçük yaşta babası İzzeddin İbn Fehd ve dedesi Necmeddin İbn Fehd'den ilim tahsiline başladı; Şemseddin es-Sehâvî'nin derslerine devam etti; Muhibbüddin et-Taberî'nin hadis meclislerinde bulundu; Kur'an-ı Kerim'i, *Şahîh-i Müslim*'i, Buhârî'nin *es-Şü'lâsiyyât*'ını, İzzeddin b. Cemâa'nın *et-Tüsâ'îyyât*'ının bir kısmını, Nevevî'nin *el-Erba'in*'ini ve *Minhâcû't-tâlibîn* gibi diğer bazı hadis kitaplarını ezberledi; fıkıh, usûl-i fıkıh ve Arapça ile ilgili temel eserleri okudu. Babasıyla birlikte 909'da (1503-1504) Medine'ye giderek orada bir süre kaldı ve ünlü hocalara devam etti. Bu arada Medine tarihçisi Semhûdî'ye yazdığı eserleri göstermiş, o da kendisine hırka giydirmiştir. Mekke'ye döndükten sonra hadis dalındaki çalışmalarını sürdürüp tahrîc ve üstat listesi düzenleme konularında maharet sahibi oldu. Daha sonra ailesinin ilmî seyahat geleneğine uyarak 913'te (1507) Kahire'ye, bir yıl sonra dört ay kaldığı Yemen'e ve Kudüs'e, 921'de (1515) Mısır'a, ertesi yıl Dimaşk'a, 923'te (1517) Halep'e ve biri 928'de (1522), diğeri 934'te (1528) olmak üzere iki defa Anadolu'ya gitti. Bu seyahatleri sırasında Abdülganî el-Bisâtî, Muhib el-Büsîrî, Celâleddin es-Süyûtî, Muhibbüd-

din en-Nüveyrî, Âişe bint Abdülhâdî, Abdullah Bâ-Kesîr, Abdülhak es-Sinbâtî ve Ahmed b. Ahmed eş-Şercî gibi âlim ve ediplerle görüştü. Birinci Anadolu seyahatinde uzunca bir süre Bursa'da kalarak *el-Cevâhirü'l-hisân* adlı eserini orada telif etti.

İbn Fehd'in, Şam tarihçisi Muhammed b. Tolun ve Mekke tarihçisi Sehâvî ile özel bir dostluğu vardı. Mekke'ye döndükten sonra İbn Tolun'la mektuplaşarak dostluklarını arttırmışlar, ilmî konuları tartışmışlar ve birbirlerinin ufkunu genişletmişlerdir. İbn Tolun'u Dimaşk Kalesi'nin tarihiyle ilgili bir risâle yazmaya İbn Fehd teşvik etmiştir. Büyük dedesi İbn Fehd Takıyyüddin Muhammed'in öğrencisi, dedesi Necmeddin Ömer'in yakın arkadaşı ve babası İzzeddin Abdülazîz'in ilmî seyahatlerinin bir kısmına birlikte çıktığı hocası olan Sehâvî'nin öğrenciliğini yapmış ve ondan çok faydalanmıştır. Cidde'deki bir camide uzun süre imam-hatiplik görevini yürüten İbn Fehd'in hadis ve tarih okumak için çeşitli yerlerden gelen çok sayıda talebesi vardı; Abdullah el-Ayderûsî ve Radiyyüddin İbnü'l-Hanbelî kendisinden icâzet alanlar arasındadır. İbn Fehd 15 Cemâziyelâhîr 954'te (2 Ağustos 1547) Mekke'de vefat etti.

Eserleri. 1. *Tuhfetü'l-leṭâ'if fi feẓâ'il-i'l-habr İbn 'Abbâs ve Vec ve't-Tâ'if*. 915'te (1509) kaleme alınan eser İbn Abbas, Tâif yakınlarındaki Vec vadisi ve Tâif'in faziletine dair rivayetleri içermektedir. Yazma nüshası Mekke'de Mektebetü'l-Haremî'l-Mekkî'de (Dihlevî, nr. 15) ve mikrofilmi Bağdat'ta Evkaf Kütüphanesi'nde (nr. 2/4796) bulunan eser Muhammed Saîd Kemal ve Muhammed Mansûr Şakhâ tarafından neşredilmiştir (Tâif 1985 [?]). 2. *Târîhu Medîneti Cidde ve aḥvâlîhâ ve kurbihâ min Mekke* (Risâle fi faẓli Cidde ve şey' min haberihâ). Cidde'nin faziletine ve bununla ilgili haberlere yer veren dört buçuk sayfadan ibaret bir risâledir; hacminin küçüklüğüne rağmen Cidde ve çevresinin mescidleri, tarihî eserleri, gemiciliği ve ticaretiyle ilgili önemli bilgiler ihtiva eder. Brockelmann, Berlin Staatsbibliothek'te (nr. 6063) kayıtlı olan bu risâlenin ismini *es-Silâh ve'l-udde fi feẓâ'ili bender Cidde* şeklinde vermektedir (GAL, II, 516). Abdülmuhsin Müd'icü'l-Müd'ic eseri *Mecelletü Ma'hedi'l-maḥtûṭâtî'l-Arabiyye*'de yayımlamıştır (bk. bibl.). 3. *Hüs-nü'l-kırâ fi evdiyeti Ümmi'l-kurâ* (*Menba'u'l-hayr ve'l-bereke fi evdiyeti Ümmi'l-kurâ Mekke*). Mekke Cidde, Tâif ve bun-

Muhibbüddin
İbn Fehd'in
*el-Cevâhirü'l-
hisân* adlı
eserinin
unvan sayfası ile
ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Dârülmescnevî,
nr. 360)